

Βίκυ Πάτσιου

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1830-1880

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΗ ΟΡΜΗ που διαπιστώνεται στα χρόνια της εθνικής ανασυγκρότησης μετά την ελληνική επανάσταση ακολουθεί τον χαρακτήρα της «δημόσιας χρησιμότητας», που προσδιορίζει κάθε δημιουργική προσπάθεια, πρωτότυπη όσο και μεταφραστική. Εξομοιωμένη με μια σκοπιμότητα, η μεταφραστική ενασχόληση στοχεύει τα χρόνια αυτά στην οικειοποίηση και την αφομοίωση των προϊόντων που επιταχύνουν τους εθνικούς ρυθμούς ανάπτυξης και ολοκλήρωσης και παράλληλα επιτρέπουν την ομαλή όσο και έγκαιρη εναρμόνιση της χώρας με τα επιτεύγματα του νεότερου ευρωπαϊκού πολιτισμού στον τομέα της γνώσης, της θεωρίας και της λογοτεχνίας.

Το ενδιαφέρον για τη λογοτεχνία καλλιεργείται με τη μετάφραση, τη διασκευή ή ακόμα και τη μίμηση σημαντικών λογοτεχνικών έργων, που λειτούργησαν ως πρότυπα για την ανάπτυξη της εθνικής μας λογοτεχνίας, εξοικειώνοντας τους μεταφραστές με τα είδη, τη μορφή και την τεχνική της λογοτεχνικής έκφρασης. Η ετοιμότητα, η ευστοχία και η επιδεξιότητα του μεταφραστή απέναντι στο ξένο έργο μιας κατά τεκμήριο πλούσιας, αν όχι κυρίαρχης παραγωγής, καθορίζει και τη σημασία του μεταφραστικού αποτελέσματος στα μορφικά, τεχνικά και γλωσσικά του χαρακτηριστικά και επηρεάζει ανάλογα την ανάπτυξη, την ενίσχυση και την ανανέωση της εθνικής λογοτεχνίας στα πλαίσια μιας στενής όσο και άνισης πνευματικής συνεργασίας και ανταλλαγής.

Στον χώρο των μεταφράσεων η κυριαρχία των έργων της γαλλικής πνευματικής παραγωγής ξεπερνά τουλάχιστον σε ποσότητα, επιμονή και διάρκεια κάθε άλλη ευρωπαϊκή επίδραση και παρουσία. Ένα από τα παλαιότερα έργα

που σημείωσαν ιδιαίτερη αντοχή στον χρόνο είναι οι *Τύχαι Τηλεμάχου* του Fénelon, ένα ηθολογικό μυθιστόρημα που αποτελεί συνέχεια της τέταρτης ραφιδίας της *Οδύσσειας* και γράφτηκε για καθαρά διδακτικούς σκοπούς χωρίς την πρόθεση να κυκλοφορήσει σε βιβλίο. Στην πρώτη έκδοση της ελληνικής μετάφρασης (Βενετία 1742), ο Αντ. Βόρτολις αναφέρεται στη σοφία του Γάλλου συγγραφέα, την παιδαγωγική σκοπιμότητα του έργου καθώς και στη μεγάλη διάδοση του στις χώρες της Ευρώπης. Στις εκδόσεις του 19ου αιώνα που ακολουθούν (το έργο εκδίδεται έως το 1883) αναπτύσσεται ένας πιο σύνθετος προβληματισμός σχετικά με τη μεταφραστική διαδικασία αλλά και τα συστατικά στοιχεία που συγκροτούν τη δομή του μυθιστορήματος.¹

Ανάλογη εκδοτική τύχη ακολουθεί το παιδαγωγικό σύγγραμμα της Mme de Beaumont *Αποθήκη των παιδών* (Βενετία 1788-1793), μια συλλογή παραμυθιών, διαλόγων σχετικά με τη φύση και συλλογισμών σχετικά με την ιστορία, που γνώρισε πολλές επανεκδόσεις στη διάρκεια του 19ου αιώνα (το έργο εκδίδεται έως το 1864)² καθώς και η *Ιστορία των Ζιζβιά* του Le Sage (η μετάφραση έχει προαναγγελθεί από το 1818³), ένα «χαριέστατο» και «ηθικότατο» έργο που άσκησε σημαντική επιρροή στα νεοελληνικά γράμματα. Η περιγραφή της πολυτάραχης ζωής του περιπλανώμενου ήρωα σπότελεί μια από τις πρώτες απόπειρες καταγραφής και παρατήρησης της κοινωνικής συμπεριφοράς. Το «πολυθρύλητο» βιβλίο θεωρείται γνωστό στους γλωσσολογικούς Έλληνες αν γνώστες πολύ πριν κυκλοφορήσει η ελληνική έκδοση του 1836-1837, που έγινε στο Βουκουρέστι. Στον Πρόλογο της έκδοσης αυτής ο μεταφραστής Μανουήλ Σεργιάδης σχολιάζει τη μεγάλη διάδοση του «ένδοξου συγγράμματος», τη φήμη του Γάλλου συγγραφέα και την ποιότητα των ανθρώπινων τύπων που εμφανίζονται στο έργο: «Από όλα τα φιλοπρόσημα αυτού του συγγραφέως, ο Ζιζβιάς είναι η ζώσα εικών του ανθρώπινου βίου, βασιλέων και ψωμοζήτην, αρχιερέων και πλανητήν, μινίστρων και ληστών, διδασκάλων, ποιητών, κοιμωδών, πλουσίων, πτωχών, νέων, γερόντων, απλώς ειπείν πάσης τάξεως, παντός επαγγέλματος, και παντοίου χαρακτήρος ανθρώπων».⁴

Ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του γαλλικού ρομαντισμού, ο Βίκτωρ Ουγκώ, γίνεται γνωστός στο ελληνικό κοινό ως ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και πεζογράφος. Στον χώρο της πεζογραφίας ο συγγραφέας εμφανίζεται με το νεανικό του έργο *Ο Βήριος Ιαργάλιος* (Αθήνα 1858), μια ερωτική και περιπετειώδη ιστορία μαύρων και λευκών στην περιοχή του Αγίου Λομνίκου γεμάτη συγκρούσεις και αντιθέσεις, που διαδραματίζεται στα τέλη του 18ου αιώνα. Ο μεταφραστής Αλέξ. Γεωργιάδης, στην προσπάθειά του να αναφέρει τους διαταγμούς του σχετικά με τη σκοπιμότητα της έκδοσης ενός μυθιστορήματος –είδους που έχει προκαλέσει έντονα επικριτικά σχόλια– εξηγεί στον Πρόλογο του την επιλογή του συγκεκριμένου αφηγήματος και προβάλλει όχι τόσο τον μυθιστορηματικό χαρακτήρα του έργου, όσο την αληθοφανή ιστορική του διάσταση: «Εξέλεξάμεν λοιπόν μεταξύ πληθόντων

μυθιστοριών διαφόρων συγγραφέων το ανά χείρας πόνημα... το σούτω πλέον κωλύσον είναι περιγραφή μάλλον ή μυθιστορία, των επεισοδίων της επαναστάσεως των δούλων του Αγίου Λομνίκου, ήτις συγγραφέισα, πολλών εκινήσει: την προσοχήν και περιέργειαν διά τε το αντικείμενον και την αληθή των διαφόρων αυτής γεγονότων εξιστόρησιν».⁵

Η εξιστόρηση των πραγματικών γεγονότων στο ιστορικό τους πλαίσιο καθιστά την ανάγνωση του βιβλίου ωφέλιμη και κυρίως απομακρύνει τον κίνδυνο της «διαφοράς», που αντιπροσωπεύει για την κριτική της εποχής η εισαγωγή των ξένων ήθων με τη γενικευμένη διάδοση των γαλλικών μεταφρασμένων μυθιστορημάτων: «Πάσης δ' αφορμής διαφοράς απέχοντος του ανά χείρας βιβλίου η ανάγνωσις αυτού καθίσταται δυνατή τοις πάσι και μάλιστα ωφέλιμος καθόσον στηρίζεται εφ' ιστορικών συμβάντων».⁶ Τη μετάφραση του εξωτικού και περιπετειώδους αυτού μυθιστορήματος ακολουθεί η μετάφραση του *Χαν του Ισλανδού* (Κωνσταντινούπολη 1859) –ενός άλλου νεανικού έργου του Ουγκώ με θέμα την πολυτάραχη ζωή ενός αιμοβόρου και εκδικητικού ληστή– και μεταξύ άλλων η μετάφραση των *Αθλιών* (Βιέννη-Τριέστη 1862-1863), της *Παναγίας των Παρισίων* (Αθήνα 1867) –πρόκειται για τα δημοφιλέστερα έργα του συγγραφέα– και της *Τελειταίας ημέρας καταδίκου* (Αθήνα 1868). Το μυθιστόρημα αυτό, γραμμένο πριν από τους *Αθλιούς*, στοχεύει στην κατάργηση της θανατικής ποινής και εκφράζει το ενδιαφέρον του συγγραφέα για θέματα κοινωνικού προβληματισμού.⁷

Η μετάφραση των *Αθλιών* από τον Ι. Ισιδωρίδη Σκυλίτση, ο οποίος συνέδεσε το όνομά του με ένα από τα γνωστότερα έργα του Ουγκώ, δεν ακολουθεί την πιστή απόδοση του κειμένου και αποτελεί ουσιαστικά μια ιδιαίτερα επιτυχημένη προσαρμογή ξένου έργου στο ελληνικό περιβάλλον. Τη μεγάλη απήχηση του μυθιστορήματος αυτού μεταξύ του συνολικού έργου του Ουγκώ, που γίνεται γνωστό μέσω των μεταφράσεων στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, επιβεβαιώνει η μαρτυρία του Κωστή Παλαμά, μεγάλου θαυμαστή του ποιητικού κυρίου έργου του Γάλλου συγγραφέα: «Ένα μονάκριβο αντίτυπο υπήρχε, σε τρία τομείδια καλοτύπωτα στο Τριέστι... Και το αντίτυπο εκείνο περιουσία του σπιτιού μας. Πέρασε από τα χέρια όλων των φιλαναγνωστών του τόπου, και πρώτ' απ' όλα των ευαίσθητων ψυχών... γύρισε από χέρι σε χέρι μέσα στους κύκλους των ερωτόληπτων και των ιδεολόγων, και της νέας και της γερρόντισσας ηλικίας... Το θέλημα που έσερνε λαό πίσω από τα πλάσματα της ουγκικής φαντασίας... όμοια ενεργούσε όχι μόνο στη μικρή κοινωνία που εξήρσα παιδί, αλλά και στον πολύ πλατύτερο κύκλο της ομαδικής ζωής. Το φανερόναι η εξαιρετική, από καιρό σε καιρό εκδοτική, θεατρική και κινηματογραφική επιτυχία των *Αθλιών*».⁸

Η αθρόα εισβολή του γαλλικού μυθιστορήματος στον ελληνικό πνευματικό χώρο πραγματοποιείται με το πεζογραφικό έργο του Αλέξανδρου Δουμά. Το όνομά του επανέρχεται πολλές φορές σε κείμενα λογοτεχνικών, κριτικών

και ηθολόγων και συνδέεται με την έντονη αποδοκιμασία για το ξένο, δηλαδή το γαλλικό μυθιστόρημα. Ο συγγραφέας εμφανίζεται στα γράμματα μας με τον *Κόμη του Μοντεχρίστον* (Κωνσταντινούπολη 1845-1846), ένα από τα πιο συναρπαστικά του αναγνώσματα, στο οποίο καταγράφονται οι απίθανες και υπερβολικές περιπέτειες ενός μυστηριώδους ταξιδιώτη και κατατρεγμένου ήρωα, τα χρόνια που ακολουθούν την πτώση του Ναπολέοντα, που γίνεται βαθύπλουτος κόμης και εκδικείται εκείνους που θέλησαν να τον εξοντώσουν. Μέχρι τα τέλη του αιώνα είχαν κυκλοφορήσει εκατοντάδες τόμοι μυθιστορημάτων του μεταφρασμένου ελληνικά *(Οι τρεις σωματωφύλακες* (Αθήνα 1849), *Το μαιμνο λειμν* (Κωνσταντινούπολη 1850), *Ο υποκόμης της Βραζελόνης* (Αθήνα 1852-1854), *Οι Μοϊκανοί των Παρισίων*, (Αθήνα 1863) κ.ά.).⁹

Από τους πιο δημοφιλείς συγγραφείς στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό ήταν και ο Ευγένιος Σύν. Από το σύνολο της παραγωγής του συγγραφέα μεταφράζονται οι πρώτες θαλασσινές του περιπέτειες, καθώς και έργα που αναφέρονται σε ιστορικά θέματα ή περιγράφουν τα σύγχρονα ήθη. Τα *Παρισίαν Απόκριφα* (Σμύρνη 1845-1846), μια ρεαλιστική απεικόνιση της κοινωνικής αλλοίπτητας που προκαλεί (και στα ελληνικά) τη συγγραφική σειράς μυθιστορημάτων με ανάλογο τίτλο και περιεχόμενο, (*Αθηνών Απόκριφα* 1848, *Απόκριφα Κωνσταντινούπολεως* 1868 κ.ά.). Ο *Περιπλανώμενος Ιουδαίος* (Σμύρνη 1845-1847), ένα έργο με ιδιαίτερα έντονο κοινωνικό χαρακτήρα που συνδυάζει το φανταστικό με το ρεαλιστικό στοιχείο, και *Τα επτά θανάσια αφάρτηματα* (Σμύρνη 1848-1853), σειρά μυθιστορημάτων με κοινή θεματική κεντρική αναφορά στα ανθρώπινα πάθη, υπήρξαν τα έργα που γνώρισαν τη μεγαλύτερη διάδοση.

Η αγγλική επίδραση στα γράμματα μας επιστημαίνεται στη διάρκεια του νεοελληνικού διαφωτισμού από την παρουσία διακεκριμένων στοχαστών και φιλοσόφων, ενώ το έργο των Άγγλων προρομαντικών αποτελεί πηγή έμπνευσης για τους Έλληνες ποιητές τα χρόνια πριν από την επανάσταση. Την πληθονταστία που ακολουθεί η επίδραση γίνεται αμεσότερη και διαρκέστερη, καθώς ο βυρωνισμός γίνεται αδιάκοπα αισθητός στη λογοτεχνική παραγωγή των εκπροσώπων του ελληνικού ρομαντισμού.

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα η αγγλική πεζογραφία εισάγεται με τον *Ρισσέλα* (Κέρκυρα 1817) του Samuel Johnson, ένα έργο που περιγράφει τις περιπέτειες του νεαρού πρίγκιπα της Αβησσυνίας καθώς αναζητεί μάταια την ευτυχία. Το μυθιστόρημα είναι γεμάτο ηθικές παραινέσεις και στοχασμούς που καθιστούν ιδιαίτερα προφανή τη διδακτική του διάσταση. Με την κυκλοφορία του βιβλίου (που επανεκδίδεται το 1861), αναπτύσσεται ένας κριτικός προβληματισμός σχετικά με την προσδοκώμενη τέρψη του αναγνώστη,¹⁰ ο οποίος προαναγγέλλει ορισμένα από τα βασικά στοιχεία της μελλοντικής διαμάχης γύρω από το νέο αφηγηματικό είδος που θα κυριαρχήσει με τη μεταφρασμένη του μορφή στην πεζογραφία μας.

Από τους άλλους Άγγλους συγγραφείς μεταφράζονται όσοι έχουν ήδη εκ-

θεωθεί σημαντικά έργα που κυκλοφόρησαν με επιτυχία στον ευρωπαϊκό χώρο. Τα *Υπέρασια συμβάντα του Ροβινσώνας Κρόσου* (Αθήνα 1840) του Daniel Defoe, ένα μυθιστόρημα που κατέχει μια εξαιρετική θέση στην ιστορία της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, γνωρίζει στα ελληνικά έναν σημαντικό αριθμό παραφράσεων και διασκευών, ενώ υπήρξε και το πρότυπο για τη συγγραφή ελληνικών σχολικών βιβλίων και ψυχαγωγικών αναγνωσμάτων (*Ο Έλληνα Ροβινσώνας* 1882, *Απιστόλης ο Θαλασσιός ή Νέος Ροβινσώνας*, 1884 κ.ά.). Τα *Ταξείδια του Γάλλυμπερ* (Αθήνα 1855) του Jonathan Swift είναι ένα άλλο κλασικό έργο με ευρύτατη διάδοση, που στη χώρα μας γίνεται γνωστό σε διασκευασμένη μορφή. Ο *Εφημέριος της Βακεφίλδης* (Πάτρα 1862) του Oliver Goldsmith, ένα οικογενειακό διδακτικό μυθιστόρημα περιπετειών, κάνει γνωστό στο ελληνικό κοινό έναν συγγραφέα που ήταν ήδη καθιερωμένος ως ιστορικός με τα έργα του για την ελληνική και τη ρωμαϊκή αρχαιότητα που κυκλοφορούν σε επιτομές για σχολική χρήση.

Από τους πλέον μεταφρασμένους στα ελληνικά Άγγλους συγγραφείς του 19ου αιώνα υπήρξε ο Walter Scott, ο δημοφιλής πεζογράφος που επηρέασε την καλλιέργεια και την ανάπτυξη του ιστορικού μυθιστορηματος στη χώρα μας. Ο *Ιβανώης* (Σμύρνη 1847), ένα μυθιστόρημα που αναφέρεται στην Αγγλία τα χρόνια του Ριχάρδου του Α' και εξασφαλίζει τη μεγάλη δημοτικότητα του συγγραφέα, ο *Γούβς Μάννερικ* (Αθήνα 1865), ένα έργο που αποτελείται από μια διαδοχή δραματικών επεισοδίων διψέλων και αναγνωρίσεων μέσα από τα οποία αναβιώνει η ιστορική ατμόσφαιρα του 18ου αιώνα και η *Μνηστή του Λαμμενσέρ* (Αθήνα 1865), ένα από τα τελευταία της σειράς των μυθιστορημάτων που αναφέρονται στο παρελθόν της Σκωτίας, είναι ορισμένοι ενδεικτικοί τίτλοι μιας συνολικότερης παραγωγής, στην οποία η κριτική της εποχής αναγνωρίζει τη σύνθετη αφηγηματική αξία και κυρίως τον ρόλο που μπορεί να αναλάβει στην υπεράσπιση της λογοτεχνικής όσο και της ηθικής αξίας του μυθιστορηματος, ενός ευρύτατα πλέον διαδεδομένου και υπό διαρκή αμφισβήτηση είδους. Στον Πρόλογο του *Γούβ Μάννερικ* ο μεταφραστής αναφέρεται στη «δίκαιη κατακραυγή» που έχει προκαλέσει η αθρόα εισροή «οικτρών» μυθιστορημάτων και διακρίνει ως επωφέλη όσα υπηρέτούν τον «ψηλόν σκοπόν της ηθικής». Το συγκεκριμένο έργο χάρη στο περιεχόμενο και τις αφηγηματικές αρετές του συγγραφέα του προβάλλεται ως οικείο, ψυχαγωγικό και ηθικό οικογενειακό ανάγνωσμα: «Εν τω αναγγελλομένω συγγράμματι ... πλην της καλλιτεχνικής αξίας, πλην της θαυμασίας αναπτύξεως των χαρακτήρων, καθ' ην εμπνέεται αγάπη προς τα καλά και αποστροφή προς την κακίαν ... ερωτικά περιγραφαι σούδολως υπάρχουσιν ... ώστε ο Γούβς Μάννερικ αποβαίνει ανάγνωσμα τώσω ... ηθικόν εν ταις οικογενείαις, ώστε ηδύνατο ν' αναγνωσκηται και εν μονή γοναικών».¹¹

Επίσημος διάδοχος του Scott στο αγγλικό ιστορικό μυθιστόρημα, ο Ed. G. Bulwer-Lytton γίνεται γνωστός με τέσσερα έργα, εκ των οποίων τα πιο δημο-

ως αποτελώντας ταυτόχρονα ένα κείμενο με ιδιαίτερη αισθητική, ιδεολογική και γλωσσική αξία.

Η γερμανική επίδραση στα γράμματα μας δεν εντοπίζεται πριν από την ευρίοδο του διαφωτισμού, εποχή κατά την οποία μεταφράζονται κυρίως με επίκεντρο την εκδοτική δραστηριότητα της Βιέννης έργα θετικών επιστημών και παιδαγωγικής, καθώς η γερμανική λογοτεχνία επισκιάζεται ακόμα από την υπεροχή της ιταλικής και της γαλλικής λογοτεχνίας. Αισθητή γίνεται τα μεταγενέστερα χρόνια η παρουσία του γερμανικού ιδεαλισμού και του ρομαντισμού στο θεωρητικό και το λογοτεχνικό έργο των εκπροσώπων της επτανησιακής σχολής, ενώ η γερμανική επίδραση στον χώρο της Αθηναϊκής σχολής διευρύνεται στον τομέα των νομικών και των ιστορικών επιστημών, της αρχαιολογίας και της φιλοσοφίας, για να συνδεθεί αργότερα με την ποικιλία των αισθητικών και ιδεολογικών ρευμάτων που αντανακλάται στη “βορειομαγιά” πολλών ποιητών και πεζογράφων της “γενιάς του ’80” έως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας.

Στις αρχές του 19ου αιώνα το γερμανικό μυθιστόρημα εισάγεται στα γράμματά μας με τη μετάφραση του *Αγάθωνα* (Βιέννη 1814) του Chr. M. Wieland,¹⁴ ενός έργου που εγκαινιάζει τη μεγάλη πεζογραφική παράδοση, όπως θα διαμορφωθεί αργότερα από τους Γερμανούς ρομαντικούς συγγραφείς, στο οποίο ο κεντρικός ήρωας βρίσκεται στο μεταίχμιο ανάμεσα στην απελπισία και την ισορροπία που εξασφαλίζει το εύθραστο πλάνο κλασικό ιδεώδες. Ο Γκαίτε, γνωστός στη χώρα μας ως θεατρικός συγγραφέας και ποιητής, εμφανίζεται ως πεζογράφος με τη μετάφραση του *Βέρθερου* (Αθήνα 1843), ενός μυθιστορηματος σε επιστολική μορφή που διατηρεί τα χαρακτηριστικά ενός ημερολογίου.¹⁵ Πρόκειται για το έργο που καθιέρωσε την πανευρωπαϊκή φήμη του συγγραφέα και συνοδεύτηκε από τη δημιουργία και την εξάπλωση του κινήματος του «βερθερισμού», που σύντομα αποκτά διαστάσεις κοινωνικού φαινομένου. Το μυθιστόρημα, πριν κυκλοφορήσει ελληνικά, έχει ήδη επηρεάσει τη ρομαντική πεζογραφία των πρώτων δεκαετιών του αιώνα.

Αξιόλογη εκδοτική επιτυχία σημειώνουν ακόμα τα παιδαγωγικά έργα του Joh. Chr. Schmid, ενός συγγραφέα πολυάριθμων έργων για παιδιά και νέους με ιδιαίτερη απήχηση στις χώρες της Ευρώπης. Ανάλογη τύχη συναντά στη διάρκεια του 19ου αιώνα και ο *Νέος Ροβινσών* (Βιέννη 1819) του J.H. Campe, μια από τις σημαντικότερες και γνωστότερες διασκευές του *Ροβινσώνα Κρούσο* του Defoe, που γνωρίζει έως το 1882 επτά εκδόσεις.¹⁶

Η μεγάλη διάδοση του μεταφρασμένου μυθιστορηματος, ενός κατ’ εξοχήν κλασικού προϊόντος μιας ακμάζουσας ευρωπαϊκής «φιλολογικής χαρτοποιίας», που κυκλοφορεί με διάφορες μορφές (σε αυτοτελή έκδοση, σε φυλλάδια ή σε συνέχειες στα περισσότερα περιοδικά και εφημερίδες) στηρίζεται στους όρους παραγωγής και προώθησής του, στη φήμη του ξένου συγγραφέα και του μεταφραστή και κυρίως σε ένα σταθερό όσο και αφοσιωμένο αναγνώ-

φολή είναι το *Αι τελευταία ημέραι της Πομπηίας* (Αθήνα 1852), μυθιστόρημα που οφείλει την απήχηση του στο γεγονός ότι εγκαινιάζει μια σειρά έργων με θέμα το ιστορικό παρελθόν του ρωμαϊκού κόσμου και ο *Ριενόης ο τελευταίος των Ρωμαίων δημάρχων* (Αθήνα 1850), ένα έργο που στηρίζεται στην ανάπληση γεγονότων από τη ζωή της Ρώμης του 14ου αιώνα, όπως διασώζονται σε ανώνυμο χρονικό του μεσαίωνα.

Τρίτη κατά τη σειρά της αριθμητικής τάξης, η ιταλική παρουσία στα νέα ελληνικά γράμματα παραμένει σταθερή για πολλούς αιώνες, από την πρώιμη κρητική λογοτεχνία έως τις μέρες μας. Με τη σταδιακή επιβολή του διαφωτισμού ισχυροποιείται προοδευτικά η γαλλική επιρροή, χωρίς ωστόσο να υποχωρούν τελείως και οι ιταλικές επιδράσεις: ο Μολιέρος εισάγεται στην Ελλάδα από τα ιταλικά, ενώ τον ίδιο δρόμο ακολουθεί και ο *Δον Κιχώτης* του Θερβάντες. Η ιταλική επίδραση στη νεοελληνική παιδεία παραμένει ένα σύνθετο και πολύπλευρο φαινόμενο διαμεσολαβήσεων που ξεπερνά τα διαπιστωμένα όρια μιας διόλου ευκαταφρόνητης μεταφοράς της ξένης πρωτοτυπίας, παραγωγής μέσω της μεταφραστικής δραστηριότητας.

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα από τον χώρο της πεζογραφίας μεταφράζονται το *Αι τελευταία επιστολαί του Ιακώβου Όρτις* (Αθήνα 1838) του Ugo Foscolo, που γίνεται περισσότερο γνωστός με τους *Τίφους* του, η *Μαργαρίτα Πουστέρλα* (Κωνσταντινούπολη 1852), έργο του ιστορικού, παιδαγωγού και λογοτέχνη C. Canù, γραμμένο κατά τη διάρκεια της φυλάκισης του συγγραφέα από τους Αυστριακούς, και τέλος η *Ιστορία δύο μελλονόφωνων* (Αθήνα 1846) του Al. Manzoni, ένα από τα πρώτα ευρωπαϊκά ιστορικά μυθιστορήματα που επηρεάζονται από την αγγλική παράδοση του Walter Scott.

Το μυθιστόρημα του Foscolo, από τα πρώτα χαρακτηριστικά δείγματα του ρομαντισμού, εμπνευσμένο κατά το στάδιο της τελικής του επεξεργασίας από τον *Βέρθερο* του Goethe, είναι ένα αυτοβιογραφικό έργο με έντονο εξομολογητικό χαρακτήρα, στο οποίο η δράση αποκτά σχετική σημασία καθώς το ενδιαφέρον μεταφέρεται από την πλοκή στην καταγραφή εντυπώσεων και διαθέσεων. Οι Έλληνες μεταφραστές στον Πρόλογό τους προς τους αναγνώστες, αφού αναφερθούν στη συγγένεια του ιταλικού με το γερμανικό μυθιστόρημα, υπογραμμίζουν το πολιτικό και φιλοσοφικό στοιχείο του έργου, το οποίο χαρακτηρίζουν μοναδικό για την ιστορία των ιταλικών γραμμάτων.¹⁷

Το μυθιστόρημα του Manzoni μεταφράστηκε λίγο καιρό μετά την κυκλοφορία της οριστικής του εκδοχής (1840-42) και γνώρισε αρκετή επιτυχία στην Ελλάδα, όπως μαρτυρεί και η δεύτερη έκδοσή του, που γίνεται δέκα χρόνια μετά την πρώτη έκδοση (Αθήνα 1856), ενώ παράλληλα άσκησε και κάποια επίδραση στην ελληνική πεζογραφία των μέσων του περασμένου αιώνα.¹⁸ Το έργο αυτό, που συχνά πρμποδοτεί την παρουσία του ιστορικού στοιχείου σε βάρος της επανοημένης ερωτικής περιπέτειας, μοιάζει να παρέχει μια ικανοποιητική λύση στο επίπεδο της αφηγηματικής τεχνικής, έκφρασης και γλωσ-

στικό κοινό, που το αποτελούν οι νέοι και οι γυναίκες, δύο κοινωνικές κατηγορίες που για διαφορετικούς λόγους σπεύδουν να πολιτογραφηθούν μέλη της φανταστικής «χώρας της μυθιστορίας». ¹⁷ Παρά τη συστηματική καταδίκη του είδους και την προσδοκώμενη κάμψη της μεταφραστικής μανίας που σημειώνεται γύρω στα 1880, η συνήθεια της ανάγνωσης μυθιστορημάτων έχει ενσωματωθεί στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων καταβροχθίζοντας τον ελεύθερο χρόνο τους και διεκδικώντας μερίδιο από άλλες υποχρεωτικές και χρήσιμες δραστηριότητες.

Η πρακτική της μετάφρασης θεωρείται από την κριτική ως μια συνολικά υποτιμημένη διαδικασία για λόγους που σχετίζονται με το είδος των έργων που επιλέγονται καθώς και με τα αποτελέσματα της μεταφραστικής προσπάθειας. Η ακατάσχετη μεταφραστική κλίση θεωρείται εξάλλου ως ένας σοβαρός ανασταλτικός παράγοντας της ανάπτυξης “εθνικού” μυθιστορήματος, ενός μυθιστορήματος που θα αντλεί τα θέματά του από το παρόν και την προσηφατη νεοελληνική ιστορία.

Εξεταζόμενη η πρωτότυπη παραγωγή σε σχέση με το σύνολο του θέματος των μεταφράσεων δεν αφορά οστόσο μια διαδικασία επίδρασης, αλλά τομή. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, παρά τη διαπιστωμένη πληθώρα των επιλογών και των προτύπων που προσφέρει η Ευρώπη στα ελληνικά γράμματα, ακυρώνονται τελικά οι προτεραιότητες που είχαν προσδιοριστεί, καθώς η ελληνική δημιουργική λογοτεχνία αποκτά έναν τελείως ιδιαίτερο και ανεξάρτητο χαρακτήρα. «Εκ της Δύσεως ως μη δανειζόμεθα, εμὴ τας ἐπιστήμας αὐτῆς καὶ σίδηρον», σημείωνε ήδη στα 1869 ο Ζανετάκης Στεφανόπουλος.¹⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ένας από τους μεταφραστές του έργου, ο Δημ. Γοβδελάς, σχολιάζει σε σχετικό προλογικό σημείωμα του 1801 την αληθοφάνεια της αφήγησης και την εξισορρόπηση του πραγματικού με το επινοημένο στοιχείο του μύθου και επισημαίνει τις δυσκολίες που συναντά στη νοηματική απόδοση και τη διατύπωση των εννοιών στην προσπάθειά του να συντηρήσει την ακρίβεια, τη ζοηρότητα και τη γλαφυρότητα του λόγου. Για τη μετάφραση του έργου στον 18ο αιώνα βλ. Στέση Αθήνη, «Οι νεοελληνικές μεταφράσεις και η ένταξή τους στην παιδική λογοτεχνία», *Διαδρομές*, 33 (Ανοιξη 1994), σ. 30-38. Το συνολικό ζήτημα της μεταφρασμένης εκδοτικής παραγωγής του 19ου αιώνα μπορεί να μελετηθεί αναλυτικά με βάση τις ειδικές εργασίες των Κυρ Ντελόπουλου, *Παιδικά και νεανικά βιβλία τον 19ου αιώνα*, Ε.Α.Ι.Α., Αθήνα 1995. Σ. Ντενίσση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880*, Αθήνα, εκδ. Περίπλους 1995 και Β. Πάτσιου, *Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά. Αποτελείς εκδόσεις: Τόμος Β' (1800-1863)*, ΚΝΕ/ΕΙΕ 53 (υπό έκδοση).

² Σχετικά με την έκδοση του 1819, βλ. Μ.Γ. Μερκαλής, «Ένας καλός πρόλογος σε παιδικό βιβλίο», *Παιδική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη* (επιμ. Α. Κατσική-Γκιβαλού), τ. Α', Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 1995, σ. 25-32.

³ Τη χρονιά αυτή ο Κωδράτος Αθανασίου αναγγέλλει από τις στήλες του *Λόγιου* Εμμή με την προκήρυξη του προς τους ομογενείς του Ελλάδας ότι έχει αρχίσει τη μετάφραση του έργου (*Ερμής ο Λόγιος*, Η' (1818), σ. 658). Η συγκεκριμένη πρόθεση δεν ολοκληρώνεται, οι δυσκολίες όμως της πραγματοποίησής της είναι γνωστές και στον ίδιο τον μεταφραστή.

⁴ *Ιστορία του Ζιλβλά Σαντιλάν παραφρασθείσα εκ του γαλλικού... παρά Μανουήλ Σερμάιου... Τόμος πρώτος*, Βουκουρέστι 1836, σ. δ'-ε.

⁵ *Ο Βύσιος Ιαργάλιος Μυθιστόρημα... εκ των του Βίκτωρος Ουγγύ μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Αλεξάνδρου Α. Γεωργιάδου*, Αθήνα 1858, σ. γ'.

⁶ *Ο π.*, σ. δ'. Δέκα χρόνια αργότερα εκδίδεται η δεύτερη μετάφραση του έργου από τον Γερ. Μουσούρη (Κεφαλονιά 1868). Η μετάφραση αυτή, με περικοπές κεφαλαίων και διαλογικών μερών, απομακρύνεται συχνά από το πρωτότυπο κείμενο.

⁷ Το τελευταίο μυθιστόρημα, μεταφρασμένο από τον καθηγητή της φιλοσοφίας του δικαίου του Πανεπιστημίου Αθηνών Νεοκλή Καζάζη, αποτελεί σύμφωνα με τον μεταφραστή μια βαθειά φιλοσοφική μελέτη κατά της κοινής του θανάτου. Για μια πιο συστηματική και αναλυτική προσέγγιση του θέματος των μεταφράσεων του πεζογραφικού έργου του Ουγκώ και γενικότερα της παρουσίας του στα ελληνικά γράμματα βλ. D. Provat, *Victor Hugo en Grèce (1842-1902)*, Paris 1994 (δακτυλ. διδακτορική διατριβή).

⁸ Κ. Παλαμιάς, «Ο Βίκτωρ Ουγκώ και η Ελλάς», *Άπαντα*, τ. Γ, σ. 255-256.

⁹ Βλ. Μαρία Σ. Ρώτα, «Εκδόσεις του Α. Δουμά στα ελληνικά», *Διαβάζω*, τχ. 147, 2 Ιουλ. 1986, σ. 47-53.

¹⁰ Βλ. σχετικά *Ερμής ο Λόγιος*, Θ' (1819), σ. 92-98 και Γ (1820), σ. 114-120. Επικρίνοντας το «σκυθρωπό» έργο που οδηγεί στην πλήξη, ο επιστολογράφος του περιοδικού θεωρεί την απόλαυση ως βασική αφορμή της ανάγνωσης μυθιστοριών: «Όστις δεν μπορεί... να συμβιάσει το προνικόν με το ωφέλιμον... αυτός συνθέτει θανάτους "Ρουέλας" τους οποίους επαινούμεν όλοι διά την ηθικήν, αλλ' όταν έχωμεν έρεξιν να διαβάσωμεν μυθιστορίας προτιμάμεν άλλας», *ό.π.*, σ. 117.

¹¹ *Ο Τόμος Μάννεργκ υπό Βάλτερ Σκοττ μεταφρασθείς... εκ του γαλλικού υπό**, Αθήνα 1865, σ. β'. Γενικότερα για την παρουσία του W. Scott στα ελληνικά γράμματα βλ. Σ. Ντενίσση, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 1994.

¹² Βλ. σχετικά Απ. Σαχίνης, *Θεωρία και άγνοση ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*, Αθήνα 1992, σ. 44-45.

¹³ Βλ. Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής προγραφίας*, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1991, σ. 32. Πβ. και C. Carpinato, «Ματιές σε μεταφράσεις έργων του Αι. Μανζονί και του G. Verga στα ελληνικά», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας*, Αθήνα, εκδ. Λόγιος, 1995, σ. 217-231.

¹⁴ Για τη φιλοσοφική διάσταση του έργου, βλ. Ρ. Αργυροπούλου, «Το πρόσωπο του *Αγάθωνα* στη διανόηση του Κ.Μ. Κούμα», *Φιλολογία*, 23-24 (1993-94), σ. 224-231.

¹⁵ Βλ. σχετικά Κ. Παλαμιάς, «Ο Γκαίτε στην Ελλάδα», *Άπαντα*, τ. ΙΓ', σ. 212-224 του ίδιου, «Δύο μεταφραστές του Βερτέρου» Η. Γ. Σερτέλλος και Ν. Σαλιτέλης], *ό.π.*, σ. 225-228 και Αλ. Γ. Παπαγεωργίου, «Ο Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος μεταφραστής του *Βέρθερου* του Goethe», *Παρισσός*, τ. Ε', τχ. 2, Απρ.-Ιούν. 1963, σ. 233-253.

¹⁶ Βλ. Μάρθα Κορκόζηλου, «Ο *Νέος Ροβινσών* του Joachim Heinrich Campe», *Η Αέζη*, 118, Νοέμ.-Δεκ. 1993, σ. 792-801.

¹⁷ Για το θέμα της υιοδοχής και της διάδοσης του μεταφρασμένου μυθιστορήματος, βλ. Α. Αγγέλου, «Το *ρομάντσο* του νεοελληνικού μυθιστορήματος», Εισαγωγή στο: Γρ. Παλαιολόγος, *Ο παλοπαθής*, Αθήνα, εκδ. Ερημής, 1989, σ. 13*-176*.

¹⁸ Ζανετάκης Στεφανόπουλος, «Περί του γαλλικού μυθιστορήματος και της επιρροής αυτού επί τα εν Ελλάδα ήθη», *Πανδώρα*, τ. Κ', αρ. 461, 1 Ιουνίου 1869, σ. 86.

Άννα Ταμπάκη

ΟΙ ΕΚΔΟΧΕΣ ΤΗΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΙΣΙΔΩΡΙΔΗ ΣΚΥΛΙΤΣΗ

ΠΡΙΝ ΝΑ ΠΕΡΑΣΩ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗΣ ΜΟΥ, επιτρέψτε μου να αναφερθώ σε δύο προκαταρκτικά σημεία.

Το πρώτο σχετίζεται με το ερευνητικό έργο που επιτελείται στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του ΕΙΕ, ως τμήμα του προγράμματος «Γλωσσολογία και πολιτισμικές επαφές: Ο Ελληγνισμός μεταξύ Ανατολής και Δύσης, 15ος-19ος αι.» Πρόκειται για την συγκρότηση ενός *Αρχείου νεοελληνικών μεταφράσεων* που καλύπτει την προαναφερθείσα χρονική περίοδο. Το πρώτο σκέλος του αρχείου, οι *έντυπες αυτοτελείς μεταφράσεις*, έχει πια ολοκληρωθεί με την υπαιτούμενη, πιστεύουμε, πληρότητα έως το 1863, ενώ επεξεργαζόμαστε το σχετικό με τις τελευταίες δεκαετίες υλικό. Η τράπεζα πληροφοριών που δημιουργήσαμε έχει ήδη τεθεί άμεσα στην υπηρεσία των ερευνητών και θα είμαστε σημαντικό για την ιστορία των γραμμάτων μας, αποκαλυπτικό θα έλεγα, ιδίως κατά τον 18ο αιώνα, νέων διαθέσεων, οι χειρόγραφες μεταφράσεις, έχει ήδη ξεκινήσει. Το τρίτο που αφορά τις δημοσιευμένες σε περιοδικά έντυπα μεταφράσεις, ελπίζουμε να το καλύψουμε ικανοποιητικά έως το 1850, ενώ για το δεύτερο μισό του αιώνα θα ήταν πολύ χρήσιμη, εξαιτίας του όγκου του υλικού, η συνεργασία των ενδιαφερομένων ομάδων.

Ο αρχικός σχεδιασμός, τον οποίο και ακολουθούμε ως σήμερα, προέβλεπε την συνολική καταγραφή των μεταφρασμένων έργων από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα. Κανένα ειδολογικό κριτήριο δεν τέθηκε· εξαιρέσαμε μόνον τις ενδογλωσσικές μεταφράσεις. Κατανοητή αυτή η εξαίρεση, αφού κύρια μέ-